

OSLOBOĐENJE I ODBRANA JAJCA

Jedinice 1. dalmatinske brigade, po pristizanju u rejon sela Sipova i Volari, otpočele su sa pripremama za izvršenje predstojećeg zadatka. Izvođene su pokazne vježbe na kojima su se borci podučavali kako treba napadati na utvrđene položaje neprijatelja. Najvećem broju boraca i starješina to je bila prva borba sa Nijemcima i napad na tako utvrđene položaje pod takvim vremenskim uslovima (sniježni pokrivač). Za savlađivanje bunkera i utvrđenja formirane su bombaške grupe, koje su uvježbavane i podučavane kako što uspješnije da izvrše zadatak. One su bile sastavljene od omladinaca članova Partije i SKOJ-a. U selima su pronađeni čaršavi i podešeni kao ogrtači kako bi borci-bombaši bili što manje uočljivi na snijegu.

U toku noći između 23. i 24. novembra jedinice brigade prebacile su se u rejon sela Drenov Dol – Brišće, gdje su izvršene posljednje pripreme za napad na neprijateljsko uporište Jajce.

Osmatran je teren i prilazi neprijateljskim položajima. Borci i starješine su posebno upoznati sa utvrđenim položajima i bunkerima na Čusini.

Jajce je gradić smješten iznad ušća Plive u Vrbas. Nalazi se na raskrsnici puteva Travnik – Mrkonjić-Grad i Banjaluka – Donji Vakuf i na željezničkoj pruzi Travnik – Jajce. Zbog ovakvog njegovog saobraćajnog značaja i tvornice ferosilicijuma, neprijatelj ga je solidno utvrdio i preduzeo niz mjera za njegovo obezbjeđenje. Pored oko 100 bunkera i izgrađenih rovova i saobraćajnica na pojedinim odbrambenim rejonima, za ojačanje odbrane korišćene su stara tvrđava i kuće od tvrdog materijala u mjestu.

Prema prikupljenim podacima u Jajcu i na položajima oko grada nalazile su se slijedeće neprijateljske snage: oko 300 Nijemaca iz sastava 718. pješadijske divizije, tri čete 9. domobranske pukovnije, dvije čete ustaša i jedna haubička baterija. Raspored tih snaga je bio ovakav: na položaju Čusina nalazile su se dvije čete domobrana i jedna četa Nijemaca, na položaju Carevo polje dvije čete ustaša i jedna četa Nijemaca i na Prudi jedna četa domobrana sa jednom desetinom na Skeli. Neprijatelj je položaje dobro utvrdio i opasao žičanim preprekama. Nijemci su na koti 728 (Čusina), jednoj od ključnih tačaka odbrane, izgradili rovove i bunkere. Izgrađena su 42 bunkera. Zemljište ispred položaja je očišćeno od šipra-

žja, što je neprijatelju omogućavalo dobru preglednost. Neprijatelj je namjeravao da uporno brani Jajce.²¹⁾

Atmosferske prilike bile su nepovoljne za jedinice NOVJ, jer je bilo hladno sa snijegom, što je naročito nepovoljno uticalo na borce iz Dalmacije koji nisu navikli na jače hladnoće.

Politička opredijeljenost stanovništva na širem području Jajca bila je različita. Većina je bila opredjeljena za NOP, a jedan dio bio je pod uticajem četničke, odnosno ustaške propagande.

U duhu direktive Vrhovnog komandanta i procjene situacije štabovi 1. proleterske i 3. divizije zajednički su planirali napad na neprijateljsko uporište u Jajcu. Planom napada je bilo predviđeno da sa pravca Gola planina napadaju dvije brigade 1. proleterske divizije (1. proleterska i 3. krajiška brigada), a 3. sandžačka i dva bataljona 3. krajiškog odreda da zatvore pravce koji sa te strane vode ka Jajcu. Sa jugozapadne i južne strane trebalo je da napada 1. dalmatinska brigada i Bataljon »Pelagić« 3. krajiškog odreda, koji će preko Ćusine sudjelovati napadu brigada 1. proleterske divizije. Preostale brigade 3. divizije trebalo je da zatvore pravce koji sa te strane vode ka Jajcu i vrše napade na neprijateljske djelove u dolini rijeke Vrbasa.

Peta crnogorska brigada 3. divizije trebalo je da likvidira neprijateljska uporišta na komunikaciji Jajce – Donji Vakuf i da jedan bataljon postavi u zasjedu u rejonu Skela radi obezbjeđenja pravca od Donjeg Vakufa. Deseta hercegovačka brigada trebalo je da likvidira neprijateljska uporišta na komunikaciji Jajce – Turbe, da ne dozvoli snagama neprijatelja da prodru od Turbeta prema Jajcu. Manjim snagama trebalo je postaviti zasjedu u rejonu sela Podhum i Bulići. Treći bataljon 1. dalmatinske se nalazio u divizijskoj rezervi u rejonu sela Brišće.

Napad brigade na neprijateljsko uporište Ćusina (kota 728) trebalo je da podržava jedna baterija divizijske artiljerije.

Početak napada bio je predviđen za noć između 22. i 23. novembra, međutim to nije moglo biti ostvareno zbog toga što jedinice 1. proleterske divizije nisu mogle stići na vrijeme, jer su bile angažovane u borbi za oslobođenje Sitnice i Mrkonjić-Grada, te je napad odgođen za noć između 24. i 25. novembra.

Stab 1. dalmatinske brigade je odlučio da napad na neprijatelja na Ćusini (kota 728) izvrši sa tri bataljona, a jedan bataljon zadrži u brigadnoj rezervi. Raspored bataljona za napad je bio: 1. bataljon »Ante Jonić« imao je zadatak da napada na pravcu: kota 840 – kota 728 (Ćusina) i u sadejstvu sa 4. bataljonom »Tadija Anušić« i Bataljonom »Pelagić« likvidira neprijatelja na koti 728; 4. bataljon »Tadija Anušić« je imao zadatak da napada desno od 1. bataljona istočnim padinama kote 728, obuhvatajući je sa sjeveroistočne strane; Bataljon »Pelagić« da napada lijevo od 1. bataljona od pravca zaseoka Sarići, zapadnim padinama Ćusine, obuhvatajući; kotu 728. sa sjeverozapadne strane. Drugi bataljon nalazio se u brigadnoj rezervi u rejonu kota 905 i 840.

Početak napada određen je za 20 časova.

⁵¹⁾ Izvještaj štaba 3. NOU divizije, dostavljen Vrhovnom štabu NOV i POJ < formiranju divizije i o borbama vodenim u vremenu od 17. do 28. novembra 1942 godine (Zbornik IV, knj. 8, dok. 98).

Uoči napada na neprijateljsko uporište u Jajcu, novembra 1943.

116

Prvi i 4. bataljon do početka napada izašli su na polazne položaje u visini kote 840. Bataljon »Pelagić« još nije bio stigao na predviđeni položaj za napad. Napad 1. i 4. bataljona otpočeo je u određeno vrijeme. U međuvremenu dok su bataljoni podilazili neprijateljskim položajima artiljerija je gađala položaje na koti 728 (Ćusina). Bombaške grupe kretale su se ispred streljačkog stroja, puzeći po sniježnom pokrivaču ka bunkerima i u prvom napadu uspjele su da likvidiraju posade u nekim bunkerima. Neprijatelj je čekao da se streljački stroj približi. Kad je izgledalo da će bataljoni iskoristiti već postignute uspjehe bombaških grupa i kad se streljački stroj nalazio ispred samih bunkera, Nijemci su otvorili snažnu mitraljesku vatru po streljačkom stroju. Mitraljeska vatra neprijatelja sa kote 728 (Ćusina) primorala je jedinice bataljona da se povuku sa raščišćenog zemljišta i da potraže zaklon pozadi žičane prepreke.

Jedan broj boraca nije uspeo da se povuče iza žice, već su i dalje ostali da leže ispred neprijateljskog položaja na sniježnom pokrivaču. Sve što je vrijeme više prolazilo izvlačenje sa čistine bilo je sve teže, jer je neprijatelj lako uočavao svaki pokret na snijegu. Malo kasnije mjesec je obasjao položaje, tako da se primjećivao i najmanji pokret. U takvoj situaciji jedan broj boraca morao je da dobar dio noći nepomično ostane u snijegu kako bi Nijemci imali utisak da su to sve mrtvi koji su ostali ispred njihovih položaja. Borci koji nisu mogli da izdrže da leže nepomično i koji bi napravili i najmanji pokret tijelom Nijemci su odmah gađali. Od nepomičnog ležanja u snijegu u toj hladnoj novembarskoj noći jedan broj boraca je pomrcao.

Bataljon »Pelagić« je zakasnio, tako da nije učestvovao u prvom napadu, pa je neprijatelj imao mogućnosti da koncentriše artiljerijsku i minobacačku vatru na pravcu napada dva bataljona 1. dalmatinske brigade.

U toku noći jedinice su vršile pripreme za ponovni napad. Starješine i borci pripremali su se za novi juriš. Izvučena su izvjesna iskustva iz prvog napada. Borci i rukovodioci sada su znali i mogli da ocjene po neprijateljskoj vatri raspored neprijateljskih bunkera, gdje se nalaze mitraljezi i njihov raspored, sa koje strane je lakše prići bunkeru i niz drugih detalja koje je korisno uočiti i iskoristiti u jurišu. U toku noći na položaj za napad stigao je Bataljon »Pelagić«. Stab brigade je odlučio da u borbu uvede i svoju rezervu, 2. bataljon, koji je uveden između 1. i 4. bataljona na istočnoj padini kote 728. Time je bilo omogućeno 4. bataljonu da prodre dublje i obuhvati kotu sa sjeveroistočne strane, dok je Bataljon »Pelagić« obuhvatao kotu 728 sa sjeverozapadne strane. Pristizanjem Bataljona »Pelagić« i udarom sa jednom četom na bok neprijatelja i uvođenjem brigadne rezerve situacija je izmjenjena jer su sada četiri bataljona napadala na neprijateljsko uporište na Čusini.

Ponovni napad bataljona otpočeo je pred zoru 25. novembra, kada je mjesec počeo da zalazi i kada se stvorila sjena na strani sa koje se vršio napad. Napad je bio dobro pripremljen, tako da su sve jedinice jednovremeno krenule. Energični juriš bataljona neprijatelj nije mogao izdržati i pored toga što je pokušao da ga zaustavi jakim mitraljeskom vatrom. Bombaške grupe i ostali borci brzim naletom i ručnim bombama onemogućili su djeinstvo mitraljeza. Sa bombašima u jurišu nalazio se i komandant brigade Božo Bilić Marjan. U nezadrživom jurišu svih bataljona, ujutro 25. novembra, likvidirano je neprijateljsko uporište na Čusini. U toj teškoj borbi su se istakle bombaške grupe koje su hrabro i vješto podilazile bunkerima i iz neposredne blizine ubacivale bombe u otvore i tako jedan po jedan likvidirali. Posebno su se istakli vođa bombaške grupe omladinaca Drago Crnogorac, koji je neustrašivo vodio svoju grupu na neprijateljske bunkere, i Đuro Đapić Đuketa. a i bombaši omladinci Đuro Arula, Ante Separević, Srećko Mrdan, Mile Vitman, Ivan Lasić, Jozo Batinica, Ante Beran, Marin Čarija i drugi.

U drugom jurišu komandir voda 1. čete 1. bataljona, Đuro Đapić Jokić, vodeći svoj vod na neprijateljske bunkere na kotu 728 (Čusina), smrtno je ranjen pa je na putu za bolnicu podlegao ranama.

Likvidiranjem neprijateljskih snaga na ključnoj tački odbrane Jajca stvoreni su preduslovi za oslobođenje grada.

Dok su bataljoni 1. dalmatinske brigade i Bataljon »Pelagić« vodili žestoke borbe za Čusinu, 1. proleterska i 3. krajiška brigada vodile su borbu u rejonu Careva polja i rejonu Prudi, ali uslijed upornog otpora nisu uspjele da probiju neprijateljsku odbranu na tom pravcu. Ujutro 25. novembra štab 3. divizije obavjestio je štab 1. proleterske divizije da je Čusina zauzeta. Štabovi 1. i 3. divizije saglasili su se da 1. dalmatinska brigada produži napad na grad po padu mraka, a sa dijelovima brigade pređe na lijevu stranu rijeke Plive i napadne neprijatelja sa leđa.

Pred mrak tog dana divizijska artiljerija je tukla tvrđavu u gradu.

Tog dana oko 19 časova 2. bataljon 1. dalmatinske brigade i Bataljon »Pelagić« uspjeli su da se prebace na lijevu obalu rijeke Plive. Djeinstvom ova dva bataljona u pravcu Careva polja i njihovom pojavom u pozadini neprijateljskih jedinica u rejonu Careva polja i Prudi, pomogla je jedini-

LEGENDA

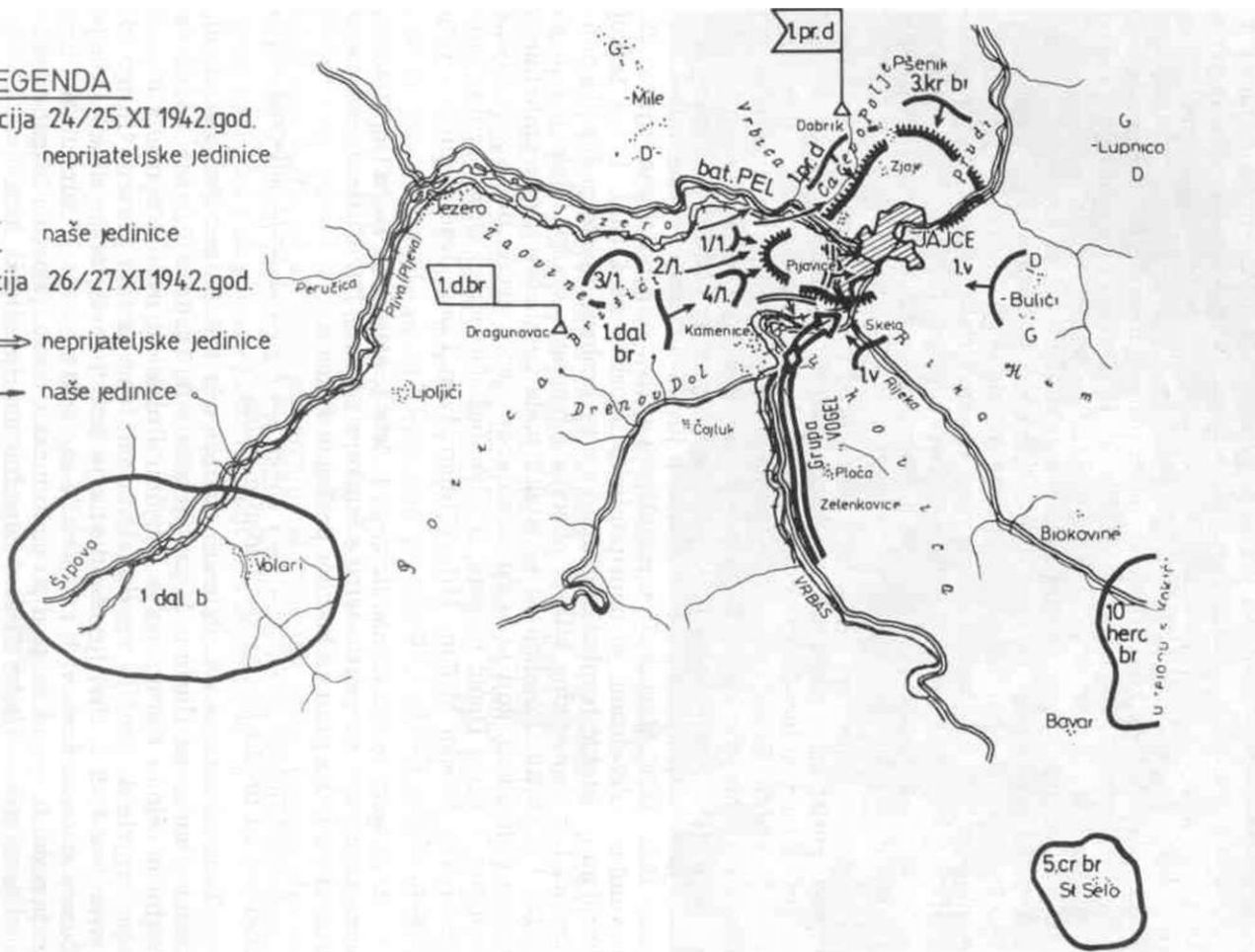
Situacija 24/25 XI 1942.god.
neprijateljske jedinice

naše jedinice

Situacija 26/27 XI 1942.god.

neprijateljske jedinice

naše jedinice

Sema 3 - Napad na neprijateljsko uporište u Jajcu

cama 1. proleterske divizije da razbiju neprijateljsku odbranu, na tim položajima. Ovim je Jajce oslobođeno i očišćeno od neprijateljskih snaga.²²⁾

Prvi bataljon »Ante Jonić«, 25. novembra uveče, smjestio se u južnom dijelu grada (u zgrade oko fabrike). Stab bataljona smjestio se u susjednu zgradu, odmah do zgrade gdje su se smjestile i jedinice bataljona. Te noći dijelovi 1. dalmatinske brigade odmarali su se poslije napornih borbi. Međutim, neprijatelj je iz Donjeg Vakufa uputio pojačanje snagama koje su branile Jajce, u jačini jedne jače nemačko-ustaške borbene grupe potpomognute sa četiri tenka. Ova neprijateljska borbena grupa, sastavljena od pješadije, tenkova i oklopnih kola¹⁾ uspjela je da se probije prema Jajcu.²⁴⁾ Prednji dijelovi (oklopna kola) ujutro, prije svanuća, 26. novembra došli su do prvih kuća u južnom dijelu grada u neposrednu blizinu gdje se odmarao 1. bataljon. Stražari i patrola koje su vršile neposredno obezbjeđenje bataljona, čim su čuli brektanje motora, dali su uzbu. Sve jedinice 1. bataljona izašle su na položaj na sjeveroistočne padine Čusine. I ostali bataljoni posjeli su položaj na Čusini i odmah otpočeli borbu protiv neprijateljske pješadije koja je pokušala da prodre u Jajce. I 3. bataljon 1. dalmatinske brigade koji se nalazio u divizijskoj rezervi samoinicijativno je napao neprijateljsku kolonu.

Međutim, štab 1. bataljona nije bio obaviješten o pojavi neprijatelja, te je i dalje ostao u zgradi u kojoj se smjestio. Njemačka oklopna kola izbila su pred zgradu. Nijemci su ubili stražara i pokušali da prodru u zgradu, ali su članovi štaba bataljona i kuriri pružili snažan otpor. Borba je trajala nekoliko časova. Nijemci su tukli zgradu topovima i mitraljezima sa oklopnih kola i tenkova i u dva maha pokušali su da je zapale. U toj neravnoj borbi posebno su se istakli hrabrošću i odlučnošću komandant bataljona Dimitrije Vojvodić Zeko, njegov zamjenik Bogdan Peko i referent saniteta bataljona Zoran Strožer. Neprijatelj je imao 29 mrtvih, od kojih jedan oficir, i jedna oštećena oklopna kola. U toj borbi poginuo je politički komesar bataljona Danilo Smiljanić, referent saniteta, Zoran Strožer i još tri druga a 10 boraca je ranjeno. Poslije nekoliko časova borbe neprijatelj je, pod pritiskom 1. dalmatinske i dijelova 5. crnogorske brigade, zbog bojazni da mu se onemoguću odstupnica i osjetnih gubitaka, bio primoran na povlačenje. Zbog herojskog držanja u toj neravnoj borbi štab 1. dalmatinske brigade pohvalio je štab 1. bataljona i bolničarku Ljubicu Barišić.

U borbama za oslobođenje Jajca, neprijatelju su naneseni veći gubici u ljudstvu i materijalu.²⁵⁾ Utvrđeno je da je imao 93 poginula i veliki broj ranjenih. Zarobljena su 103 neprijateljska vojnika.

Ilfi

1) Bojna relacija Trećeg domobranskog zbora za mjesec novembar 1942. godine (Zbornik IV. knj. 8. dok. 234).

2) Zbornik IV. knj. 8. dok. 86. primjedba 3.

3) Peko Bogdan u knjizi »Naša Prva dalmatinska« u članku »Prva dalmatinska na Čusini« str. 31. iznosi: »Osiguravajući dijelovi Pete crnogorske brigade bili su iznenađeni brzinom i jačinom neprijateljskog protuudara od Donjeg Vakufa, te su pod pritiskom tih svežih snaga, bili odbačeni od komunikacije. Oko sela Doganovaca dijelovi Pete brigade vodili su borbu sa prethodnicom grupe »Annaeker«, te su ih bili privremeno i zaustavili. Pošto je pao mrak neprijatelj je nastavio nadiranje, tako da štab Pete crnogorske brigade, nije mogao blagovremeno obavijestiti naše jedinice, koje su zanoćile i odmarale se u predgrađu Jajca«.

4) Zbornik IV, knj. 8, dok. 98.

Na sektoru napada 1. dalmatinske brigade prebrojano je 70 mrtvih neprijateljskih vojnika. Zarobljena su dva Nijemca i 8 domobrana. Zaplijenjena su jedna oštećena oklopna kola, jedan mitraljez, dva puškomitraljeza, oko 100 pušaka, oko 10.000 metaka, jedan vagon brašna, 30 vagona soli i mnogo razne opreme. Gubici 1. dalmatinske brigade iznosili su 15 mrtvih, 27 ranjenih i 14 promrzlih.

U borbi protiv snaga neprijatelja za oslobođenje Jajca, a naročito u borbi na likvidiranju neprijateljskog uporišta na Čusini, borci 1. dalmatinske brigade pokazali su izvanrednu upornost, hrabrost i izdržljivost. Borba na Jajcu bila je jedna od najtežih koju je vodila brigada od svog formiranja. Njeni borci su dokazali visoku svijest i borbenu vrijednost. Za pokazanu hrabrost, izdržljivost i upornost na izvršenju postavljenog zadatka i postignute rezultate u borbi za oslobođenje Jajca vrhovni komandant NOV i POJ, drug Tito odao je priznanje borcima i rukovodiocima 1. dalmatinske brigade.²⁰⁾ Pohvala glasi:

»Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, dana 1. decembra 1942. godine.

P o h v a l a

Borcima, komandirima, komandantima i političkim komesarima 1. dalmatinske udarne brigade III divizije, koji su pri zauzimanju grada Jajca pokazali veliko junaštvo, požrtvovanost i primjerno ispunjavanje postavljenih im zadataka — izražavam zahvalnost i priznanje u ime Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Vrhovni komandant
NOV i PO Jugoslavije,
Tito, s. r.

Da je prepis veran originalu tvrdi

Zamjenik načelnika štaba
Terzić«

Poslije pohvale Vrhovnog komandanta stigla je brigadi i čestitka štaba 4. operativne zone, koja glasi:

»Povodom vašeg herojskog držanja u krvavim borbama za oslobođenje grada Jajca, primite naše plamene pozdrave i srdačne čestitke. Priznanje i pohvala našeg Vrhovnog štaba neka vam dade snage za nove neodoljive nalete na morskog okupatora i zločinačke izdajice našeg naroda.

Vaše žrtve i krv palih drugova, pozivaju vas da do kraja izdržite u ovoj teškoj ali velikoj borbi za oslobođenje i srećniju budućnost naše porobljene Dalmacije i svijuu naroda Jugoslavije.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!«

Politkomesar
Kukoč Ivica — Jordan

Komandant
Vicko Krstulović

Poslije oslobođenja grada i odbijanja njemačke borbene grupe »Anacker« koja se probila od Donjeg Vakufa do Jajca, jedinice 3. NOU divizije razmjestile su se u slijedećim rejonima: 1. dalmatinska brigada u selu Sibenica, 5. crnogorska u selu Bovarije, 10. hercegovačka brigada u selu Kokići.

Dok su se brigade odmarale i pripremale za slijedeće akcije, štab 3. NOU divizije, u duhu direktive Vrhovnog komandanta, planirao je izvođenje daljnjih akcija sa ciljem da se Jajce sa okolnom oslobođenom teritorijom što duže održi, da bi to moglo da bude osnovica za daljnje operacije u centralnoj Bosni. S tom namjerom je Vrhovni štab ojačao 3. diviziju 3. sandžačkom brigadom iz sastava 1. proleterske divizije i dijelom snaga 3. krajiškog odreda.

Planom je bilo predviđeno da se u prvoj fazi izvrši napad na saobraćajnicu Turbe – Donji Vakuf, unište neprijateljske posade na željezničkim stanicama: Oborci, Komar i Goleš i poruši željeznička pruga i cesta na toj relaciji da bi se potpuno paralisao saobraćaj na komunikaciji Turbe – Donji Vakuf i time onemogućiti neprijatelju da izvrši brzu koncentraciju trupa na prostoru Donjeg Vakufa. Trebalo je, takođe, da se dijelom snaga vrši pritisak na neprijateljski garnizon u Turbetu da bi se neprijatelj spriječio da uputi pojačanja na komunikaciju Turbe – Donji Vakuf.

Radi izvršenja planiranog zadatka, štab divizije je naredio brigadama da iz tadašnjeg rejona bivakovanja izvrše pokret na položaje: 1. dalmatinska brigada na prostoriju sela Selići, Ćosići, Gostilj i selo Hamandžići sa zadatkom da zatvori pravac Turbe – Jajce.

Po izbijanju jedinica na tu prostoriju, štab brigade je odlučio da posjedne položaje sa slijedećim rasporedom bataljona: 1. bataljon u rejonu sela Gostilj sa zadatkom da zatvori pravac Vitovlje – Gostilj i pravac Mudrike – Gostilj i da na tim pravcima razvije izviđačku djelatnost; 2. bataljon u rejonu sela Selići sa zadatkom da zatvori pravac Turbe – Hamandžići, organizuje izviđačku djelatnost u pravcu sela Krčevine i poveže se u rejonu sela Gradina sa dijelovima 10. hercegovačke brigade; 4. bataljon posjeo je položaje u rejonu sela Hamandžići i ujedno je bio u brigadnoj rezervi.

Na predviđene položaje bataljoni su prispjeli ujutro 30. novembra.

Treći bataljon je nešto ranije upućen u rejon sela Ćosići da u toku noći između 30. novembra i 1. decembra izvrši demonstrativni napad na Turbe i onemogućiti intervenciju neprijatelja na pravcu napada 10. hercegovačke i 5. crnogorske brigade. Međutim, do napada nije došlo zbog toga što je neprijatelj isturio svoje snage prema snagama 1. dalmatinske brigade i posjeo položaj u rejonu sela Ćosići. U takvoj situaciji štab 3. bataljona je odlučio da odustane od napada i da posjedne položaje na Malića brdu.

Deseta hercegovačka brigada izbila je u rejon sela Gradina, južni dio sela Selića. 5. crnogorska u rejon sela: Bobino Selo. Sandžak i Avdići. U toku 30. novembra te dvije brigade vršile su pripreme za napad na saobraćajnicu Turbe – Donji Vakuf.

Dok su jedinice 3. divizije vršile izviđanje i pripreme za napad na željezničke stanice: Oborci. Komar i Goleš. neprijatelj je prikupljao snage

u Travniku, Turbetu i Donjem Vakufu. U toku 30. novembra pristizali su izvještaji iz Turbeta i Travnika o koncentraciji njemačkih i ustaško-domobranskih snaga u Turbetu i pristizanju transporta vojske. Na prostor Travnika, Turbeta i Donjeg Vakufa, pored ustaško-domobranskih snaga, pristigla je i jedna njemačka divizija. Istog dana neprijatelj je u 4–5 transporta prebacivao trupe iz Turbeta u Donji Vakuf. Sve ove pripreme, prema dobivenim obavještenjima, neprijatelj je vršio sa ciljem napada na Jajce. Tačnost dobijenih podataka o neprijateljskim snagama potvrdili su i izviđački dijelovi 10. hercegovačke i 5. crnogorske brigade koji su utvrdili da je neprijatelj na željezničkoj stanici Oborci iskrcao jače snage (oko 6 časova) sa dva topa. Na stanici Komar i Goleš nalazile su se dvije – tri čete sa dva topa, a u Turbetu brojnije snage sa četiri topa. Zbog takve situacije 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada nisu izvršile planirani napad na željezničke stanice na pruzi Turbe – Donji Vakuf.

Na frontu 3. divizije 1. decembra je bilo ovakvo stanje:

Na sektoru 5. dalmatinske brigade, u jugoistočnom dijelu sela Ćosići, na položaju se nalazilo oko 75 Nijemaca i 50 domobrana sa dva minobacača 81 mm. U zaseoku Radalje oko 100 vojnika. Primjećeno je da na te položaje pristizu nove jedinice iz Turbeta.

Na frontu 10. hercegovačke i 5. crnogorske brigade neprijatelj je počeo sa napadom. Uspio je da odbaci jedinice te dvije brigade i izbije na liniju: Rujanovac (kota 991) – jugoistočno od sela Sandžak – Saldovica (kota 1225) – Obrenovac (kota 1157) – selo Krčevine.

Noću između 1. i 2. decembra, neprijatelj je izvršio napad na položaj 1. bataljona 1. dalmatinske brigade, ali je bio odbijen. U toku istog dana neprijateljska artiljerija tukla je odbrambene položaje 1. dalmatinske brigade. Oko 14 časova primjećeno je da neprijatelj nastupa prema selu Selići. Treći bataljon je izvršio napad, ali je odbijen vatrom mitraljeza i minobacača. U toj borbi bataljon je imao tri poginula i pet ranjenih boraca. Izviđački dijelovi 1. bataljona utvrdili su da se na prostoru sela Vitovlje grupišu izvjesne njemačko-četničke snage zbog čega je štab brigade odlučio da 4. bataljon uputi na prostor sela Vitovlja u rejon zaseoka Dukati. Dedići. Dat mu je zadatak da kontroliše prostor sela Vitovlja i da organizuje izviđanje u pravcu planine Vlašić sa ciljem zaštite lijevog boka glavnih snaga brigade. Drugi bataljon povučen je sa položaja sela Selići na položaje sela Hamdžići. Položaje u rejonu Selića preuzele su jedinice 10. hercegovačke brigade. Pred mrak tog dana neprijateljske snage su ušle u Seliće.

Procjenjujući situaciju na osnovu prikupljenih podataka o neprijatelju i situacije na frontu, štab 3. divizije je došao do zaključka da nisu u pitanju samo ispadi neprijatelja radi odbrane komunikacije Turbe – Donji Vakuf već da neprijatelj koncentriše snage u Turbetu, duž komunikacije Turbe – Donji Vakuf i na prostoru Donjeg Vakufa sa ciljem ponovnog zauzimanja Jajca. Isto tako utvrđeno je da neprijatelj prikuplja snage na prostoru sela Vitovlja, koje mogu ozbiljno ugroziti lijevi bok i pozadinu divizije. U vezi sa takvom situacijom štab 3. divizije odlučio je da posljedne najpogodniji položaj za odbranu Jajca i da ga uporno brani.

Prva dalmatinska brigada posjela je položaje za odbranu sa slijedećim rasporedom bataljona: 2. bataljon položaj Uglasta kosa – selo Brvanci,

Ilfi

3. bataljon položaj na Paležu (kota 1259), 4. bataljon položaj na Neznanici (kota 1269), a 1. bataljon nalazio se u brigadnoj rezervi u rejonu sela Bulići. Stab brigade, pozadinski dijelovi i brigadno previjalište nalazili su se u selu Krušćići.

Desno od 1. dalmatinske, 5. crnogorska brigada je branila položaje na liniji: Babino Brdo – Staro Selo – Babino Selo. Lijevo se nalazila 3. sandžačka brigada na liniji: Javor (kota 1174) – Grlić (kota 1135) – Meline. Deseta hercegovačka brigada nalazila se u divizijskoj rezervi u rejonu sela Dobribabe. Treći krajiški odred je držao položaje za neposrednu odbranu Jajca.

Drugog decembra štab 3. divizije izdao je naređenje brigadama da ujutro 3. decembra pređu u opšti protivnapad. Međutim, ovo naređenje, kao i ostala naređenja za protivnapad, nije moglo biti ostvareno zbog toga što je neprijatelj jakim snagama vršio pritisak na čitavom frontu divizije, potiskujući njene jedinice prema Jajcu. Rezerve brigade bile su male i nisu bile u stanju da uspješno intervenišu na pravcima prodora neprijatelja. Uslijed zamorenosti jedinice nisu bile u mogućnosti da iz odbrane pređu u protivnapad. Ipak na pojedinim pravcima brigade su vršile protivnapade, ali bez rezultata.

Treća divizija, ojačana 3. sandžačkom brigadom, vodila je teške odbrambene borbe pod vrlo nepovoljnim uslovima. Zemljište je većim dijelom pošumljeno i ispresjecano, a atmosferske prilike loše: padao je snijeg i susnježica, a gusta magla je jako ograničavala vidljivost. Sve je ovo otežavalo održavanje veze između jedinica. Među brigadama gotovo da nije ni bilo veze. Veza između štaba 3. divizije i štabova brigada bila je veoma slaba. Kuriri su lutali i teško su pronalazili jedinice i štabove, što je imalo za posljedicu da su naređenja kao i obavještenja o situaciji kod susjedne jedinice zakašnjavała ili uopšte nisu stizala.

Razvučenost jedinica divizije na širokom frontu i velike međuprostore neprijatelj je taktički dobro iskoristio: ubacivao je svoje jedinice na krila i bokove jedinica 3. divizije i uklinjavao se između njih. Primjenjena taktika neprijatelja nepovoljno je uticala na jedinice divizije. Stvarao se utisak o stalnoj ugroženosti sa bokova i pozadine.

Zbog slabih veza poneke jedinice su napuštale položaje bez borbe. Najbolji primjer za to je 4. bataljon 1. dalmatinske, koji je držao položaj na Neznanici (kota 1269) i 1. bataljon 3. sandžačke brigade koji je držao položaj u rejonu kote 1174 (Javor). Oni su napustili položaje bez borbe zbog toga što su dobili obavještenje da jedna neprijateljska kolona nastupa iz rejona zaseoka Milina (selo Vitovlje) u pravcu sela Lendići, a nisu ga provjerili. Štabovi bataljona su zaključili da se prodorom neprijateljske kolone u pravcu sela Lendići ugrožava njihov lijevi bok. Prema toj ocjeni postojala je mogućnost da snage neprijatelja prodru prema Jajcu i da time odsjeku bataljone od ostalih jedinica sa kojima inače nisu imali vezu.

Iskoristivši tu situaciju, Nijemci su bez borbe zauzeli Neznanicu i Javor. Njihovim izbijanjem na te položaje odbrana Jajca na tom pravcu bila je otežana, a uslovi za opšti protivnapad jedinica brigade su dovedeni u pitanje. Cim je štab 1. dalmatinske brigade bio obaviješten o povlačenju 4. bataljona sa Neznanice, naredio mu je da povрати napušteni položaj. U međuvremenu Nijemci su posjeli Neznanicu i jakim snagama i snažnom mitraljeskom vatrom odbili napad bataljona. Poslije neuspjelog napada,

bataljon se povukao na položaj kota 1203 – 1202. (Potajnica). Prvi bataljon 3. sandžačke brigade povukao se u selo Kruščica.

Stab 1. dalmatinske brigade, da bi stvorio povoljnije uslove za opšti protivnapad, kako je to bilo određeno naredjenjem štaba 3. divizije od 3. decembra 1942. godine, odlučio je da izvrši napad na neprijateljske položaje na Neznatici. Ponovno zauzimanje tih položaja bilo bi značajno kao oslonac za planirani protivnapad snaga 3. divizije i za odbranu Jajca. Za izvršenje napada na Neznaticu određena su dva bataljona: 1. bataljon 1. dalmatinske brigade, koji se nalazio u brigadnoj rezervi u selu Bulići, i 1. bataljon 3. sandžačke brigade, koji se povukao u selo Kruščica.

Ujutro 3. decembra bataljoni su posjeli položaje za napad na liniji: 1. bataljon 1. dalmatinske brigade na koti 1202 (Potajnica), desno od 1. bataljona nalazio se 3. bataljon 1. brigade na položaju Palež (kota 1259), lijevo je posjeo položaj za napad 1. bataljon 3. sandžačke brigade na koti 1203, a 4. bataljon povučen je u brigadnu rezervu. Međutim, dok su bataljoni vršili pripreme za napad na koti 1262 (Neznatica), neprijatelj ih je preduhitrio i napao oba bataljona na položajima. U šumi i po gustoj magli vodila se žestoka borba čitavog tog dana.¹⁷⁾

Drugi bataljon nalazio se na položaju Uglasta kosa. Istog dana, u prepodnevnom časovima, prema položaju bataljona krenule su neprijateljske snage sa nešto motorizacije. Kada je kolona stigla u selo Dubrave, njena prethodnica je izbila do sela Stare Kuće. Glavne neprijateljske snage skrenule su prema položaju 5. crnogorske brigade na Babinom brdu, a dio tih snaga sa motorizacijom nastupao je komunikacijom u pravcu Jajca i prema položaju 2. bataljona. Pred tim snagama neprijatelja 2. bataljon se povukao sa položaja Uglaste kose. U tom trenutku komandant 1. dalmatinske brigade, Božo Bilić Marjan, sa nekoliko kurira pošao je da obiđe položaje bataljona, kako bi svojim prisustvom ohrabrio borce i podstakao na veću upornost i izdržljivost u borbi protiv neprijatelja. Po gustoj magli teško je bilo razaznati čiji se vojnici nalaze u selu Brvanci. Vjerujući da su tu borci 2. bataljona, našao se među njemačkim vojnicima, i tu poginuo i on i neki od kurira. Neki kuriri uspjeli su da se izvuku. Tako je 1. dalmatinska brigada izgubila svog neustrašivog komandanta.

Situacija na frontu odbrane 3. divizije bila je teška. Jake neprijateljske snage nadirale su na svim pravcima prema Jajcu. Protivnapad snaga divizije sa ciljem odbacivanja neprijatelja i odbrane Jajca više nije imao nikakvih izgleda na uspjeh, jer su jedinice 3. divizije bile umorne od dugih i teških borbi i slabo hranjene.

Prodorom neprijateljskih snaga sa prostora sela Vitovlja u pravcu sela Lendići bio je ugrožen lijevi bok našim snagama koje su se nalazile na prostoru Dnolučke planine. Zaprijetila je opasnost da one budu potpuno odsječene i okružene. Stab 3. divizije je zbog toga naredio 10. hercegovačkoj brigadi, koja se nalazila u divizijskoj rezervi u rejonu sela Doribaba, da sa dijelovima 3. sandžačke brigade, ujutro 4. decembra, izvrši protivnapad i odbaci neprijatelja prema selu Vitovlju. U protivnapadu bataljoni te dvije brigade imali su izvjesnog uspjeha, ali u toku dana neprijatelj je uspio da potisne jedinice 10. hercegovačke i 3. sandžačke brigade. Borba se sve više pomjerala prema Jajcu. Pred mrak neprijatelj je ugrozio lijevi bok i po-

¹⁷⁾ Izvještaj štaba 1. bataljona 1. dalmatinske brigade 3. NOU divizije od 4. decembra 1942. godine (Zbornik IV, knj. 8, dok. 153).

zadinu jedinica 1. dalmatinske brigade, a 5. crnogorska brigada, pod pritiskom neprijatelja, bila je primorana da se povuče sa položaja istočno od Jajca.

U takvoj situaciji, štab 1. dalmatinske brigade je odlučio da izvuče jedinice brigade sa položaja. Četvrtog decembra izdato je naređenje bataljonima da prekinu borbu i da se povlače u pravcu sela Sibenice, i dalje u pravcu sela Karići – Divičani – Bešpolje – Bregovi. Četvrti bataljon je određen da štiti povlačenje jedinica brigade od sela Kruščica. Cilj takve odluke štaba brigade je bio da izvuče jedinice, jer im je prijetila opasnost da budu odsječene od ostalih jedinica divizije.)

Od Turbeta – Komara i Donjeg Vakufa u pravcu Jajca nastupalo je oko 1500 neprijateljskih vojnika iz 718. njemačke divizije, 15. i 9. domobranskog puka, ustaškog puka kao i nekoliko njemačkih i ustaško-domobranskih artiljerijskih grupa. Od 1. do 6. decembra vođene su žestoke danonoćne uporne borbe u kojima je neprijatelj imao oko 400–500 mrtvih i veliki broj ranjenih. Zaplijenjena im je komora od 52 tovara municije i nešto oružja.

U svom izvještaju 3. domobranski zdruk piše da su od 1. do 6. decembra iz smjeta Turbe – Komar – Donji Vakuf imali 231 poginulog, ranjenog i nestalog vojnika. Gubici jedinica NOV iznosili su 28 mrtvih, 58 ranjenih i 25 lakše promrzlih, od čega iz 1. dalmatinske brigade 16 poginulih i 28 ranjenih. Jedinice NOVJ koje su branile ovaj pravac bile su iscrpljene i trebalo ih je izvući ispod udara brojno i tehnički nadmoćnijeg protivnika, odmoriti, pripremiti i usmjeriti tamo gdje se neprijatelj ne nada. Prvoj dalmatinskoj brigadi i čitavoj 3. diviziji je naređeno da se povuku i razmjeste u dolini rijeke Ugra da se odmire, srede i pripreme za nove borbe. Poslije povlačenja 3. divizije, 5. decembra, neprijatelj je ponovo zauzeo Jajce.

BORBE U CENTRALNOJ BOSNI

Kada su se jedinice 3. NOU divizije povukle sa položaja Jajca, 1. dalmatinska brigada razmjestila se na prostoriju između rijeke Ugra, planine Ranča i Gole planine u selima Miloševići i Vitovlje. Zadatak brigade je bio da drži grebene Ranča i Gole planine do sela Gostilj, da sa tih položaja organizuje izviđačku djelatnost u pravcu Jajca i Turbeta i da postavlja zasjede na pravcima vjerovatnog nastupanja neprijatelja. Drugi bataljon, koji se nalazio u rejonu sela Barevo, prebačen je u rejon sela Borak južno od Skender-Vakufa sa zadatkom obezbjeđenja divizijske bolnice smještene u selu Bajići i da se poveže sa Sandžačkom brigadom radi organizovanja izviđanja u pravcu sjevera. Predviđeno je da u toku 7. decembra u rejonu Skender-Vakufa pristignu dijelovi 1. proleterske divizije sa kojima 2. bataljon treba da uspostavi vezu. Poslije toga 3. sandžačka brigada će se vratiti u sastav svoje divizije.

Desno od 1. dalmatinske brigade nalazila se 5. crnogorska brigada na prostoriji između planine Ranča i rijeke Vrbasa. Lijevo se nalazila 10. hercegovačka brigada na prostoriji sela Imljani i Vlatkovići (desna obala Ugra).

») Naređenje štaba 1. dalmatinske brigade, 3. NOU divizije od 14. 12. 42 (Zbornik IV, knj. 8, dok. 151)

Po oslobođenju Mrkonjić-Grada 1. bosanski korpus je vodio borbu za oslobođenje Sanskog Mosta a 1. proleterska divizija je vršila pritisak u pravcu Banjaluke.

Pored aktivnosti manjih dijelova, u pravcu Jajca i Turbeta, 3. divizija je trebalo da odmori i sredi svoje jedinice i pripremi ih za nove akcije. Na taj prostoriji, štab brigade i štabovi bataljona iskoristili su ovaj kratki odmor i preduzeli mjere da se jedinice što bolje odmire i srede, da se što je moguće bolje nahrane i da se prikupi izvjesna količina odjeće i obuće. Sa prikupljanjem odjeće i obuće išlo je vrlo teško zbog toga što su sela tog kraja siromašna i opljačkana. Borci su koristili slobodno vrijeme za krp-ljenje onoga što su imali, u čemu su im pomogle i intendantske radionice. Na održavanju higijene poseban teret su nosile drugarice. One su stalno radile: prale veš, krpile i prale odjeću. Tako je to bilo na svakom odmoru. U borbi su se borile kao i svi ostali borci. Posebno su vodile brigu o ranjenim i bolesnim borcima.

Po jedinicama brigade odvijao se intenzivan vojno-politički i kulturno-prosvjetni rad. Održavani su partijski i skojevski sastanci na kojima se raspravljalo o životu i radu u jedinicama, kao i o držanju jedinica i svakog pojedinca u posljednjim borbama. Kritikovane su slabosti i greške, među kojim i držanje komandanta i političkog komesara 2. bataljona na položaju na Uglastoj kosi u odbrani Jajca, koji su smijenjeni sa dužnosti, i nebudnost štaba 1. bataljona u Jajcu.

Na konferencijama i partijskim sastancima je istaknuto da su borci i starješine u brigadi, pored izvjesnih propusta i slabosti, pokazali visoku svijest i borbenost u svim dotadašnjim borbama. Pored požrtvovanja, pokazali su i veliku izdržljivost, što se naročito ispoljilo u odbrani Jajca, gdje je 70 boraca 2. bataljona tri dana bilo potpuno boso na položajima, ali ih nisu napustili. Konstatovano je da se brigada kao cjelina vojnički i politički razvija i uzdiže.

Po selima su održavani zborovi na kojima su objašnjavani ciljevi narodnooslobodilačke borbe. Ukazano je kakvi su ciljevi okupatora i njihovih slugu ustaša i četnika. Posle održanih zborova organizovani su organi narodne vlasti u pojedinim selima i zaseocima.

Poslije pogibije Boža Bilića Marjana dužnost komandanta brigade vršio je Rudi Primorac, načelnik štaba brigade, koji je 22. decembra 1942. postavljen za načelnika 3. NOU divizije, a za komandanta 1. dalmatinske brigade je došao Gligo Mandić, do tada zamjenik komandanta 5. crnogorske brigade. Izvršene su i druge kadrovske promjene. Za zamjenika komandanta brigade postavljen je Peko Bogdan, za oficira pri štabu brigade Mihovil Tartalja, za komandanta 1. bataljona Bogdan Štupar, za političkog komesara Milisav Đuranović, za pomoćnika političkog komesara Veljko Tica, za komandanta 2. bataljona Novak Knežević iz 5. crnogorske brigade, za političkog komesara Frane Kursar a za pomoćnika političkog komesara Vinko Maglica.

U duhu direktive Vrhovnog komandanta od 11. decembra 1942. godine, štab 3. divizije napravio je plan izvođenja akcija na komunikacijama u dolini rijeke Bosne između Zenice i Zepča i u dolini rijeke Lašve između Travnika i Viteza.

Politički rad na području centralne Bosne bio je takođe od velikog značaja za razbijanje ustaško-četničkog političkog uticaja na stanovniš-

tvo tog regiona. Na području centralne Bosne žive uglavnom pripadnici tri nacionalnosti: Srbi, Muslimani i Hrvati. Tu okolnost okupator je, preko četnika i ustaša, koristio za raspaljivanje šovinističkih strasti, međusobne mržnje i uništavanja. Zbog toga je političko djelovanje i raskrinkavanje politike okupatora, ustaša i četnika bilo od posebnog značaja u stvaranju bratstva i jedinstva svih nacionalnosti tog područja. Vojno-političkim akcijama trebalo je vršiti dobrovoljnu mobilizaciju za popunu jedinica NOV i formiranje partizanskih odreda od domaćeg stanovništva, organizovati narodnu vlast po selima tog regiona i povezati se sa radnicima zeničkog bazena sa ciljem širenja NOB i pojačavanja borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Uspješnim akcijama 3. divizije NOV u dolini Bosne i Lašve najbolje bi se pomoglo ostalim jedinicama NOV i POJ koje su operisale na prostoru Sanskog Mosta i Banjaluke, jer bi neprijatelj bio primoran da protiv jedinica 3. divizije angažuje snage koje su se nalazile u garnizonima Jajce, Travnik i Zenica. Za izvršenje tog zadatka štab divizije je odredio slijedeće marš-rute svojim jedinicama:

Prva dalmatinska brigada pravcem: selo Imljane – Petrovo polje – selo Trifunovići – selo Serići – selo Orahovica. Zadatak brigade je bio: da likvidira neprijateljsku posadu na željezničkim stanicama Vranduk i Nemila, zapali zgrade stanica i uništi stanična postrojenja, a zatim da pređe na rušenje željezničke pruge i ceste od Vranduka prema Nemiloj, a dijelom snaga da se obezbijedi od pravca Zenice.

Deseta hercegovačka brigada kretala se prema dolini rijeke Lašve na pravcu: sela Korićani – Bukovica – Gučja Gora, sa zadatkom da likvidira neprijateljsko uporište u Gučjoj Gori i ostalim okolnim selima, da vrši pritisak prema Travniku i Vitezu i poruši željezničku prugu u dolini Lašve.

Peta crnogorska kretala se prema dolini rijeke Bosne pravcem: selo Siprage – selo Ugodonovci – selo Mladikovine – selo Blatnica – Željezno polje sa zadatkom da likvidira neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici Begov Han, a zatim poruši prugu od Begovog Hana prema Nemiloj. Jedan bataljon je trebalo da sadejstvuje sa 1. dalmatinskom brigadom na likvidiranju neprijateljske posade na željezničkoj stanici Nemila.

Prva dalmatinska brigada izvršila je pokret 14. decembra. Marš je bio dosta težak i naporan uslijed besputnog i ispresjecanog zemljišta, od kojeg dobar dio puta po planinskom i slabo naseljenom terenu. Prije ulaza u Seriče naoružani seljaci tog muslimanskog sela otvorili su puščanu vatru na prethodnicu 1. bataljona. Jedinice bataljona nisu odgovorile na vatru već su dovikivanjem dale do znanja naoružanim seljacima da su oni partizani. Čim su to seljaci razumjeli, prekinuli su vatru. Muktar (knez) ovog sela toga izišao je pred jedinice 1. bataljona i objasnio da su vatru otvorili zbog toga što su mislili da četnici idu u napad na njihovo selo, jer su to i ranije činili. Naoružani seljaci predali su partizanima oružje, ali im je ono ponovo vraćeno i data su im još dva puškomitraljeza kako bi se i dalje mogli braniti od četnika. Slična situacija ponovila se i u selu Orahovici.

Po izbijanju brigade u dolinu rijeke Bosne, situacija je bila slijedeća: u Nemiloj, na lijevoj obali rijeke, nalazila se žandarmerijska stanica sa posadom oko 30 žandarma i oko 50 ustaša iz tog mjesta, koji su bili smješ-

teni u zgradi škole. Kao posada na željezničkoj stanici na desnoj obali rijeke nalazili su se domobrani, čiji broj nije bio poznat. Ta posada je prilikom napada na stanicu povučena u Zenicu. Isto tako je bilo i sa posadom na željezničkoj stanici u Vranduku.

U duhu odluke štaba 3. divizije, štab 1. dalmatinske brigade odredio je bataljonima sljedeće zadatke:

Četvrti bataljon je dobio zadatak da se skelom prebaci na desnu obalu rijeke Bosne, napadne i likvidira neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici u Vranduku, zapali staničnu zgradu i uništi stanične uređaje. Po izvršenju tog zadatka treba da pređe na rušenje željezničke pruge od Vranduka prema Nemiljoj.

Prvi bataljon je dobio zadatak da u sadjeystvu sa 5. bataljonom (Zijametskim) 5. crnogorske brigade likvidira neprijateljsko uporište u Nemiljoj, pređe na desnu obalu rijeke Bosne, zapali staničnu zgradu i uništi stanične uređaje. Po izvršenju tog zadatka da poruši željezničku prugu od Nemile prema Vranduku, gdje će se povezati sa 4. bataljonom, dok će 5. bataljon 5. crnogorske brigade rušiti željezničku prugu od Nemile prema Begovom Hanu.

Drugi bataljon dobio je zadatak da zatvori pravac Zenica – Vranduk u tjesnacu Vepar i time obezbjedi akciju 4. i 1. bataljona, a sa dijelom snaga da ruši željezničku prugu i drum.

Treći bataljon nalazio se u brigadnoj rezervi u rejonu sela Orahovica sa zadatkom da razoruža seosku miliciju i održava zborove u okolnim selima. Stab brigade sa pozadinskim dijelovima i brigadnom bolnicom nalazio se takođe u selu Orahovica.

Početak napada određen je za 15. decembar u 21 čas. Poslije kraćih priprema bataljoni su otpočeli sa napadom u određeno vreme.

Prvi bataljon u napadu na Nemilu naišao je na otpor neprijatelja na lijevoj obali rijeke, iz škole i žandarmerijske kasarne. Naročito jak otpor pružali su žandarmi. Poslije kraće borbe, ustaška milicija povukla se iz zgrade škole preko mosta na desnu obalu rijeke Bosne. Zauzimanjem školske zgrade žandarmima je zaprijetila opasnost da im bude odsječena odstupnica preko mosta, te su i oni bili primorani da napuste odbranu kasarne i da se povuku na desnu obalu. Dok se vodila borba na lijevoj obali rijeke, u stanicu je ulazio oklopni voz, koji je vatrom podržavao povlačenje neprijateljskih snaga preko mosta na desnu obalu. Neprijateljske jedinice koje su se povukle iz zapadnog dijela Nemile i posada željezničke stanice peli su se na oklopni voz koji je trebalo da ih prebaci u Zenicu. Voz je nekoliko puta odlazio i vraćao se u stanicu.

Poslije toga štab bataljona je uputio dio svojih jedinica da pređu preko mosta na desnu obalu rijeke, a jedinicama koje su ostale na lijevoj obali naredio je da postave na pogodna mjesta puškomitraljeze i da vatrom podrže juriš jedinica na most. Pod zaštitom mitraljeske vatre čete su se prebacivale preko mosta. Prilikom prebacivanja, na mostu je poginuo komesar 1. čete 1. bataljona Marijan Dolić, a nekoliko boraca je ranjeno.

Po prelasku na desnu obalu rijeke, zapaljena je stanična zgrada i porušeni uređaji u stanici i ostali objekti koji su služili neprijatelju. Oko 23 časa pristigao je i 5. bataljon 5. crnogorske brigade, koji se uključio u rušenje željezničkih uređaja. Zatim su oba bataljona prešla na rušenje željezničke pruge, a posebno uređaja za skretnice.

Četvrti bataljon, koji je trebalo da se u Vranduku prebaci skelom na desnu obalu rijeke Bosne nije imao nikakvih mogućnosti da to učini pošto se skela nalazila na desnoj obali rijeke. Zato je štab bataljona odlučio da iskoristi uspješan napad 1. bataljona i da sa dvije čete krene usiljenim inaršem preko Nemile na željezničku stanicu Vranduk. Jedna četa je ostala u rejonu Vranduka sa zadatkom da ruši komunikaciju. Bataljon, bez jedne čete, se prebacio preko mosta na desnu obalu rijeke i prugom produžio prema željezničkoj stanici Vranduk. Ušao je u stanicu bez otpora, jer je neprijatelj ranije povukao staničnu posadu u Zenicu. Odmah po pristizanju zapaljena je stanična zgrada i uništeni stanični uređaji, a zatini su čete prešle na rušenje pruge od Vranduka prema Nemiloj.²⁹⁾ Svi bunkereri su spaljeni sem betonskih. Prvom bataljonu 1. dalmatinske brigade sadejstvovao je 5. bataljon 5. crnogorske brigade pa su zajedno porušili prugu u dužini od 200 metara prema Vranduku, a isto toliko prema Begovom Hanu. Četvrti bataljon 1. dalmatinske brigade zapalio je željezničku stanicu Vranduk i porušio 200 metara pruge prema Nemiloj.

U Nemiloj je zaplijenjeno 11 sanduka šećera, 12 kanti ulja, 50 pari veša. 30–40 pari cipela. 30 pari odijela i dva vagona žita. Sav taj materijal je podijeljen sa 5. crnogorskom brigadom. Prva dalmatinska brigada ubila je 15 neprijateljskih vojnika, razoružala 90 ustaških milicionera i zaplijenila 120 pušaka. Brigada je imala dva mrtva i pet nestalih.

Drugi bataljon. u nastupanju prema tjesnacu Vepar, likvidirao je neprijateljsku stražu kod Sjenovića Hana. Dijelom snaga je posjeo položaj u tjesnacu Vepar radi zatvaranja pravca od Zenice, a dijelom snaga odmah je otpočeo sa rušenjem mostova i propusta na željezničkoj pruzi i cesti. Jedinicama bataljona uspjelo je da poruše jedan propust, a djelimično su porušile dva mosta. U toku te noći između 15. i 16. decembra bataljon nije imao mogućnosti da se prebaci na desnu obalu rijeke Bosne, te prema tome nije bio u stanju da poruši željezničku prugu i time onemogućući manevar oklopnog voza od Zenice prema Nemiloj.

Peta crnogorska brigada koja je trebalo da likvidira neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici Begov Han. imala je na putu prema Begovom Hanu borbe sa četnicima, zbog čega se nešto kasnije prebacila na desnu obalu rijeke Bosne.

Deseta hercegovačka brigada likvidirala je neprijateljsko uporište u Gučioj Gori i u selu Mehurići.

Poslije ispoljene aktivnosti 3. divizije NOV u dolini rijeke Bosne, već ujutro 16. decembra, neprijatelj je uputio jednu kolonu od Zenice prema Vranduku. Oklopnim vozovima je dovlačio radnike iz Zenice i mobilisao seljake za opravku željezničke pruge i ceste, koji su morali da popravljaju saobraćajnice pod zaštitom njemačkih i ustaških vojnika i vatre iz oklopnog voza. Od Zenice i Zeoča neprijatelji su oklopnim vozovima dovlačio jedinice na željezničke stanice Vranduk i Begov Han, a poslije opravke pruge i u Nemilu.

Istog dana bataljoni 1. dalmatinske brigade i 5. bataljon 5. crnogorske brigade, povukli su se na položaje na lijevoj obali rijeke Bosne: 1. bataljon povučen je u brigadnu rezervu u rejon sela Serići, 4. bataljon uošao je u položaj u rejonu sela Lozovik. 2. u rejonu sela Bistrice. 5. bataljon.

^{M)} Tzveštaj štaba 1. dnlmftinsVp brigade od 1R. 12 1942. godine o nanadti na neprijateljska uporišta Vranduk i Nemila (Zbornik IV. knj. 8. dok. 192 i 228).

Zijametski, 5. crnogorske brigade posjeo je položaj na visovima sjeverozapadno od Nemile. Oni su imali zadatak da kontrolišu i pod vatrom drže porušenu prugu i cestu i ne dozvole opravku saobraćajnica, i da upućuju izviđačke dijelove u pravcu Vranduka i Zenice.

Treći bataljon, koji se nalazio u brigadnoj rezervi u rejonu sela Orahovica, upućen je noću između 16. i 17. decembra prema Nemiljoj da izvrši prepad. Pri pokušaju da pređe preko mosta na desnu obalu rijeke Bosne sukobio se sa neprijateljem kojeg je odbacio, ali nije uspio da pređe preko mosta, jer ga je neprijatelj tukao jakom vatrom, zbog čega je štab bataljona odlučio da povuče jedinice i posjedne položaje zapadno od Nemile.

Neprijatelj je oklopnim vozovima dovlačio snage iz Zenice i Zepča i u toku noći između 18. i 19. decembra, ovladao je visovima na lijevoj obali rijeke Bosne, na sektoru Vranduka i Nemile. Prema obavještenjima koja su stizala iz Zenice, neprijatelj je, u vremenu od 16. do 18. decembra dovukao znatne snage iz Sarajeva u Zenicu. Dio ovih snaga odmah je uputio u pravcu Vranduka, a glavne snage koncentrisao u Zenici i Travniku. Isto tako, javljeno je da neprijatelj koncentriše snage u Zepču i u Tesliću. Četničke i ustaško-domobranske jedinice pristizale su u rejon sela: Blatnica – Mladikovina. Neprijateljske snage otpočele su napad 18. decembra. Tri kolone Nijemaca i ustaša kretale su se prema planini Vlašić, a jače snage, koje su došle od Travnika posjele su položaje od Gučje Gore do rijeke Bile. Ustaško-domobranske i četničke jedinice od pravca Teslića prednjim dijelovima izbile su u sela Blatnica i Mladikovina. Namjera neprijatelja je bila da odbaci snage 3. divizije NOV iz doline rijeka Bosne i Lašve i da obezbjedi nesmetan saobraćaj dolinama rijeka, što je za njega bilo veoma značajno. Saobraćajnice su služile Nijemcima za snabdjevanje svojih jedinica na teritoriji Bosne i za izvlačenje rudnog i drugog bogatstva sa tog područja. Saobraćajnica dolinom rijeke Bosne, koja se povezivala preko doline Neretve sa obalom Jadranskog mora, Nijemcima je služila i za snabdjevanje svojih snaga u Africi.³⁰⁾

Štab 3. divizije u izvještaju Vrhovnom štabu NOV i POJ od 21. decembra navodi da je neprijatelj koncentrisao u Travniku 2000 Nijemaca sa nešto ustaša, u Zenici oko 1500 Nijemaca sa 600 domobrana, u Zepču oko 500 Nijemaca sa nepoznatim brojem domobrana i ustaša i da se od Teslića kreću jače snage domobrana, ustaša i četnika. Popodne 18. decembra neprijatelj je sa tri jače kolone izbio na planinu Vlašić, i u rejon sela Blatnice i Mladinovine.

Na osnovu razvoja situacije, štab 3. divizije NOV je odlučio da izvuče jedinice iz doline Bosne i Lašve na prostoriju sjeverno od planine Vlašić na položaje: Lisina – Prelivoda – Svinjska glava – Vučja planina. Izvlačenje jedinica otpočelo je 19. decembra.

Štab prve dalmatinske brigade je izdao naređenje Štabovima bataljona da istog dana rano ujutro otpočnu sa izvlačenjem sa dotadašnjih položaja pravcem selo Serići – selo Panići – Vučja planina.

Štabu 4. bataljona je naređeno da štiti izvlačenje jedinica brigade sa dosadašnjih položaja i da se potom povuče kao brigadna zaštitnica istim pravcem. Kada je prolazio kroz selo Orahovicu jedna njemačka jedinica

³⁰⁾ Izveštaj Štaba 3. divizije od 21. decembra 1942. godine dostavljen Vrhovnom štabu NOV i POJ (Zbornik IV, knj. 8, dok. 209. 1 244).

koja je ranije stigla u to selo otvorila je na njega vatru. Od neprijateljske vatre bataljon nije imao ljudskih žrtava, ali je izgubio nekoliko tovarnih grla.

U toku tog dana jedinice brigade izbile su na slijedeće položaje: 3. bataljon na Kilovačko (kota 1217), 1. bataljon na Svinjsku glavu (kota 1367), 2. bataljon na Vučju planinu, 4. bataljon. koji se nalazio u brigadnoj zaštitnici, od sela jezera povlačio se preko sela G. Bjelo Bučje i izbio na položaj u rejon Glavica (kota 1342). Zadatak brigade je bio da čvrsto drži posjednute položaje.

Desno od 1. dalmatinske brigade nalazila se 10. hercegovačka brigada koja je imala zadatak da zatvori pravac šisavo – Lisina – Kruševo brdo i Koričani – Kruševo brdo. Lijevo se nalazila 5. crnogorska brigada, čiji je zadatak bio da zatvori pravac od sela Blatnice i Mladikovine.

Na sektoru 3. divizije neprijatelj se i dalje nalazio na ranijim položajima na lijevoj obali rijeke Bosne i rejonu Gučja Gora. Njegove jedinice nisu dalje nastupale od sela Blatnice i Mladikovine. Jedino što je jedna njemačko-ustaška kolona u jačini oko 500 vojnika izbila na vrh Vlašića, sa kojom su vodili borbu dijelovi 10. hercegovačke brigade.

Stab treće divizije, koristeći se takvom situacijom, odlučio je da odmori jedinice dva-tri dana i da ih pripremi za buduće akcije.

Jedinice 1. dalmatinske brigade zanočile su na položajima između 19. i 20. decembra. Stab brigade je naredio štabovima bataljona da na položajima ostave osmatrača i manje patrole, a da bataljone razmijeste u slijedeće rejone: 1. bataljon sa dvije čete u selo Palivuk, a sa jednom u selo Trifunovići, 2. u selo Strane, s tim što će jednu patrolu uputiti u selo Siprage sa ciljem hvatanja veze sa tamošnjom komandom mjesta, 3. je ostao u dotadašnjem rejonu sa zadatkom da održava vezu sa 10. hercegovačkom brigadom u rejonu Kruševo brdo, 4. u rejon sela Hajdarevići. Or treba da uputi jednu patrolu u pravcu sela Mladinovine da prikupi podatke o neprijatelju u tom selu.

Iako se 3. divizija kratko vrijeme zadržala na ovom dijelu centralno Bosne, ona je postigla vidne rezultate u političkom djelovanju. Održani su mnogi zborovi po selima tog regiona. U selima je organizovana narodna vlast, formirani narodnooslobodilački odbori. Jedinice divizije su se povezale sa partijskim organizacijama u Zenici i Travniku. Međutim, uz kratko vrijeme nisu se mogli potpuno ostvariti planirani zadaci u vezi sa dobrovoljnom mobilizacijom. Jedinice divizije svojim držanjem ostavile su dobar utisak kod naroda tog kraja, naročito kod muslimanskoj stanovništvu, što je ostavilo vidne rezultate u pogledu političkog opredjeljenja stanovništva.³¹⁾

Direktivom Vrhovnog komandanta od 11. decembra 1942. godine : naređenjem od 20. decembra štabu 3. divizije³²⁾ je naređeno da svoja djeystva usmjeri na komunikacije u dolini rijeke Lašve, Turbe – Donji Vakul i Turbe – Jajce. U vezi s tim naređenjem štab 3. divizije odlučio je da 1

³¹⁾ U izvještaju štaba 3. divizije od 21. decembra 1942. god. dostavljenon Vrhovnom štabu stoji: »U toku 16-og ov. mj. radilo se intenzivno politički«.

³²⁾ Direktiva Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 11. decembra 1942. godim štabu 3. divizije za ofanzivna djeystva na komunikaciji na prostoru Travnik – Donji Vakuf – Čosići (Zbornik II. knj. 7, dok. 17).

dalmatinska i 10. hercegovačka brigada djeluju na komunikacije Travnik – Turbe i Travnik – Donji Vakuf a 5. crnogorska brigada nizvodno dolinom rijeke Vrbasa.

Prva dalmatinska brigada je dobila zadatak da likvidira neprijateljsko uporište u Turbetu i uništi željezničku stanicu i stanične uređaje. Deseta hercegovačka brigada imala je zadatak da likvidira željezničku stanicu Goleš, a jedan bataljon uputi da izvrši demonstrativni napad na Travnik.

Prva dalmatinska brigada izvršila je pokret pravcem sela Koričani – Gostilj. Po izbijanju jedinica brigade u rejon sela Gostilj počele su pripreme za napad. Jedinice su nastupale prema Turbetu pravcem: Karaula – selo Vlajsovići – selo Podkraj, gdje su štabovi bataljona dobili precizniji zadatak. Bataljoni su zauzeli polazni položaj za napad na liniji kota 753 – zaselak Đaci zaobilazeći desnim krilom preko sela Barišići. Prvi bataljon je došao u kontakt sa ojačanim vodom domobrana, čiji je komandir jedan potporučnik, Musliman, rekao da neće braniti Turbe niti se boriti protiv partizana već da će povući svoj vod sa položaja, što je i učinio.

U Turbetu su se nalazile tri čete domobrana i žandarmerija, a na položajima oko Turbeta su bili izgrađeni bunkerovi.

Napad jedinica 1. dalmatinske brigade otpočeo je u noći između 26. i 27. decembra 1942. godine. Za neposredni napad na Turbe određeni su 3. i 4. bataljon, a 1. bataljon je vršio obezbeđenje napada od Travnika i bio u rezervi. Poslije iznenadne jake, ali kratke vatre 3. bataljon je ušao u Turbe. Domobranske jedinice su razbijene i većim dijelom su se povukle prema Travniku. Po organizovanosti i silovitom napadu istakao se 3. bataljon. U vremenu od jednog sata Turbe je bilo oslobođeno. Zarobljeno je oko 70 domobrana, zaplijenjeno: 5 mitraljeza, 100 pušaka i veće količine municije i raznog drugog materijala. Porušen je jedan most, spaljene su zgrade koje su služile okupatoru u vojne svrhe. Spaljena je pilana i željeznička stanica. Likvidiranje neprijateljskog uporišta u Turbetu je bilo vrlo značajno kako u vojnom, tako i političkom pogledu. Neprijatelju su nanijete izuzetne materijalne štete. Zaplijenjena je velika količina odjeće i obuće i veće količine hrane, što je bilo značajno, jer je još uvijek dobar broj boraca bio slabo obuven i obučan. Zaplijenjeno je 1.000 kg slanine 3.000 kg ulja, 1.000 kg bijelog brašna, 100 kg pšeničnog brašna, 600 kg soli, 600 kg kukuruznog brašna i drugog materijala i 750.000 kuna. Veliki dio namirnica razdijeljen je radnicima i seljacima iz obližnjih sela. što je imalo pozitivan efekat na stanovništvo Turbeta i okoline.

U oslobođenju varoši Turbe učestvovala su samo jedinice 1. dalmatinske brigade, uz neposredno obezbeđenje jedinica 10. hercegovačke brigade od pravca Travnika.

Jedinice brigade povukle su se iz Turbeta ujutro 27. decembra, pravcem: sela Bijelo Bučje – Pećine, gdje su zanoćile. Iz tog sela brigada je proizvela pokret u rejon sela Rostovo i Sebešić (Zijamet). Tu su se jedinice kraće vrijeme odmarale i vršile pripreme za slijedeće akcije. U ovom rejonu brigada je dočekala novu 1943. godinu.

Planom operativnih djestava štaba 3. divizije NOV predviđeno je dn 1. dalmatinska brigada sa prostorije Zijameta aktivno djeluje na komunikaciji u dolini rijeke Lašve na prostoru između Travnika i Busovače.

Borci 1. bataljona u selu Rostovu kod Novog Travnika, decembra 1942.

Na osnovu postavljenog zadatka štab brigade izradio je plan djeljstva bataljona, kao i plan političke aktivnosti u okolnim selima i vojno-politički i kulturno-prosvetni rad po jedinicama brigade. Navodimo podatke o radu u brigadi iz izvještaja zamjenika političkog komesara 1. brigade upućenog CK KPJ od 18. januara 1943. godine.

»Ovaj i ako kratak predah brigada je koristila za analizu rada i borbe poslednjih mjesec i po dana marševa, oružanih okršaja, držanja teških položaja, nastupanja i odstupanja, dana iskušenja kroz koje su partijske organizacije i brigada polagale ispit. Tako za to vrijeme nije bilo sistematskog rada. nalazilo se je vremena za kratke sastanke – za analizu tih akcija i držanja partijaca i boraca u njima. U tim iskušenjima otpadalo je iz Partije sve ono malodušno, kolebljivo, oportunističko; na drugoj strani izrasli su iz boračkog sastava novi partijci, izbijali su na površinu novi mladi rukovodioci. Partijci su u toj vatri borbe i pregnuća postali pošteni borci, dobri borci, postali primjerni u životu i borbi.

Brigada je položila ispit u borbi kod Jajca i u dolini Bosne i r. Lašve u odnosu prema narodu i njegovoj imovini, ne računajući rijetke izuzetke i u izdržljivosti i u požrtvovanju.

Iskorišćen je relativni predah i organizovan teoretski rad u partijskoj organizaciji. U tom cilju organizovan je pri štabu brigade kratak partijski kurs u selu Rostovu sa temama:

1. Klase i klasna borba (kroz istoriju)
2. O partijama uopšte
3. O Komunističkoj partiji i Kominterni
4. O KPJ i njenoj ulozi u današnjoj borbi
5. Fašizam, imperijalizam i današnji rat

6. Teorija revolucije
7. Diktatura proletarijata
8. Socijalizam i komunizam
9. Seljačko pitanje
10. Nacionalno pitanje
11. Organizacija narodne vlasti

Rukovodilac kursa je bio Culić Hrvoje Mićo.

Kursom se željelo da se pokrene, popularise i podigne teoretski rad komunista u brigadi. Ta mala partijska škola pod uslovima teške i krvave borbe je ideja borbe za savlađivanje teškoća, za provjeravanje sebe u radu, u vatri borbe i mučnog života, ideja koja je nailazila na razumijevanje, to je odgovor na Titov poziv. Na kurs je išlo 18 mladih boraca, radnika i seljaka, koji su svoju odanost Partiji i NOB-u dokazali na bunkerima kod Jajca, dolini r. Bosne i s. Lašve kod Turbeta. Svaka partijska jedinica je poslala po jednog svog člana — borca. Mnogi su želeli da uče. Radilo se danju i noću, radilo se i na maršu i bivačovanju. Držana su i predavanja, proučavana izložena materija i vršena ispitivanja. Ta proučavana pitanja su se prenosila na borce brigade. Na tom kursu su bile i tri drugarice. Kurs je trajao 16 dana. Predavači su bili drugovi iz štaba brigade i političkog odjela. Kurs je dao dobre rezultate. On je razvio veliki interes za knjigom i za ideološki rad u brigadi.

Poslije održanog prvog kursa održan je drugi partijski kurs na kojem je učestvovalo 15 boraca od kojih su bile četiri drugarice (dva su se razboljela na kursu). Kurs je trajao 21 dan. Ovaj kurs je dao bolje rezultate od prvog. Na njemu su i predavači imali više iskustva. I kursisti su radili sa puno volje. Kurs je uspeo i u teoretskom pogledu, tj. u savlađivanju materije, i u vaspitnom pogledu, razvijanjem kolektivnog duha. Sa prvog kursa primljene su u Partiju dvije, a sa drugog tri drugarice.

Prva konferencija komunista 1. dalmatinske brigade održana je 10. januara. Na njoj je bilo prisutno 80 članova KPJ. Pored delegata iz partijskih organizacija, na njoj su prisustvovali komandanti i politički komesari bataljona i komesari četa kao i učesnici partijskog kursa. Tek je bilo četiri meseca od formiranja brigade i rada partijske organizacije, ali, s obzirom na minule borbe, marševe i tegobe kroz koje je prošla brigada i partijske organizacije, to je bio dug i plodonosan period. Konferencija je dala ocjenu o radu partijske organizacije i rukovođenja, o radu i držanju komunista i dotadašnjim zadacima i borbama, o moralno-političkom stanju u jedinicama brigadile i drugim aktuelnim pitanjima. Ona je dala odgovore na mnoga pitanja i postavila zadatke pred partijske organizacije i rukovodstva. pred sve komuniste, starešine i borce brigade.

Referat o tim pitanjima podnio je Vlado Šćekić. zamjenik političkog komesara brigade. Njega su dopunila i produbila veoma plodna i konkretna izlaganja dobrog broja komunista brigade. Redale su se kritike i samokritike u pogledu držanja u borbama oko Livna. Jajca, u dolini rijeka Bosne i Lašve, koje su rasvjetljavale držanje komunista u njima, jedinica i starešina.

Kroz ocjene rada, predloge referata i diskusiju postavljeni su naredni zadaci za komuniste i rukovodstvo brigade:

1. Proučavanje marksizma-lenjinizma.
2. Pojačanje rada partije na podizanju SKOJ-a.

3. Politički organizovani rad na terenu (sa partijskim organizacijama, SKOJ-em i svim antifašističkim organizacijama).

4. Pojačanje rada Partije po drugim pitanjima, naročito u vojno-političkom i kulturno-prosvetnom sektoru.

Poslije održane partijske konferencije rad na svim sektorima u brigadi se pojačao. Po svim bataljonima, među svim borcima proučavao se razvitak društva. Održano je savjetovanje skojevskih bataljonskih rukovodstava i time se uticalo da se rad SKOJ-a dalje unapredi, organizaciono učvrsti i planski razvija. Pružena je u daljem pomoć Prozorskom bataljonu i održano nekoliko zborova. Stab brigade je odredio teme koje je trebalo da se prorađe radi uzdizanja rukovodilaca i boraca preko redovnih sastanaka rukovodilaca, preko prorađivanja tema. bataljonskih i četnih konferencija.

Nastavljen je vojnostručni rad u bataljonima, podizanje autoriteta starešina a naročito nižih, traženo je vojničko držanje svuda, uvježbavano je postrojavanje itd. Pojačana je budnost jedinica i briga za borce (naročito protiv smrzavanja). Brigada je u posljednjim borbama pokazala da je izrasla u čvrstu vojničku udarnu jedinicu.

U kulturno-prosvjetnom sektoru se sve intenzivnije radilo u brigadi. Rad je u tom pogledu bio raznovrstan. Održavana su predavanja iz raznih oblasti znanja, pisani dopisi za listove, održavane kulturno-zabavne priredbe za bataljone i narod kad god su za to postojali minimalni uslovi (skečevi, recitacije, horovi i dr.). Brigadna partijska konferencija je dala zamah na svestranom radu u brigadi.

Sa partijske konferencije brigade upućen je telegram Pokrajinskom komitetu KPH za Dalmaciju i štabu 4. operativne zone sledećeg sadržaja:

»Sa naše prve brigadne partijske konferencije, šaljemo vam svoje tople komunističke pozdrave, zavjetujući se da ćemo uložiti sve svoje snage za podizanje vojne sposobnosti i ubojne spremnosti naše brigade, kako bi zaista ona bila dika i ponos naše drage Dalmacije.

Svjesni smo pohvale koju ste dali ovoj brigadi (povodom zauzimanja Jajca) založićemo se i svoje živote ćemo dati kako bi se očuvalo to priznanje sa kojim se ponosi naša dalmatinska brigada«.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

10. januar 1943. godine

Prva partijska konferencija
Prve dalmatinske brigade

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju i štab 4. operativne zone su izrazili zahvalnost na pozdrave i obećanja i zaželjeli puni uspjeh partijske organizacije i pobjede brigade.

s p i s a k

PARTIJSKOG ČLANSTVA PRVE DALMATINSKE BRIGADE
JANUARA 1943. GODINE

Stab brigade

1. Ante Kronja Cenčo, politički komesar
2. Gligo Mandić, komandant
3. Vlado Sćekić, zamjenik političkog komesara
4. Bogdan Peko, zamjenik komandanta

Politički odjel brigade

- 4a Risto Lekić, rukovodilac političkog odjela
- 4b Paško Romac Zdravko, član političkog odjela
- 4c Svete Drecun Svetozar, član političkog odjela

Kuriri

5. Ante Mrduljaš
6. Ivan Elek
7. Ivan Milanović
8. Mate Meštrović
9. Desa Meštrović

Previjalište

10. Marin Britvić, referent saniteta
11. Hrvoje Čulić
12. Zdenka Varga

Intendantura

13. Ante Sutić, intendant
14. Kažimir Tomaš, pomoćnik intendanta
15. Marin Sirotković

Vod bacača

16. Pavao Rosandić, vodni delegat
17. Drago Pipinić
18. Mate Grljušić
19. Vujo Traživuk

Vod minera

20. Mate Amidžić
21. Ante Srzić
22. Josip Gulin, vodnik

Prvi bataljon – Stab

23. Milisav Đuranović, politički komesar
24. Bogdan Stupar, komandant
25. Dragutin Ivić, zamjenik političkog komesara
26. Petar Bjelobrk, zamjenik komandanta
27. Pero Martinić, intendant
28. Marko Gašpić, pomoćnik intendanta
29. Jozo Veselica, zastavnik
30. Dimitrije Vojvodić Zeko, komandant (u bolnici)

Prva četa

31. Davor Radovniković, politički komesar
32. Vaso Đapić, komandir
33. Pave Krstulović, zamjenik političkog komesara
34. Ivan Krstulović, vodni delegat
35. Stjepan Bilokapić Ban, vodnik
36. Ante Bašić, desetar
37. Marko Cigić, vodnik, mitraljezac
38. Boško Mileta, ekonom
39. Ivan Petrić
40. Frane Zizić
41. Petar Dorić
42. Ante Matković
43. Dušan Dragičević

Druga četa

44. Ante Ožegović, politički komesar
45. Ante Rosandić, zamjenik političkog komesara
46. Petar Mijaković, komandir
47. Ivan Guvo, zamjenik komandira
48. Nikola Uvodić, vodni delegat
49. Smilja Jurjević
50. Nikola Ivić
51. Ante Kljaković
52. Ante Bašić, desetar
53. Frane Dujšin
54. Marin Vukšić
55. Josip Stipetić, vodnik

Treća četa

56. Nedeljko Bošković, politički komesar
57. Veljko Tica, zamjenik političkog komesara

58. Zvonko Giljević, vodni delegat
59. Vaso Gavranović, zamjenik komandira
60. Petar Dmitrović, vodnik
61. Dragutin Crnogorac, vodni delegat
62. Nebojša Sibić, desetar
63. Fabijan Sirišćević
64. Milan Bilić
65. Ante Lagator, vodnik

Drugi bataljon – Stab

66. Frane Kursar, politički komesar
67. Novak Knežević, komandant
68. Mate Staničić, zamjenik komandanta
69. Vinko Maglica, zamjenik političkog komesara
70. Ljubo Jolić, intendant
71. Sime Lukin, zamjenik intendanta
72. Nikola Borović, barjaktar
73. Drago Dobrota, kurir

Prva četa

74. Ante Jerkin, politički komesar
75. Nikola Radošević, komandir
76. Oskar Lučev
77. Mihovil Juričev, zamjenik političkog komesara
78. Vice Berović, vodni delegat
79. Mihovil Mičin, desetar
80. Jovo Tišma
81. Ilija Grčić, vodnik
82. Ivo Braniča, ekonom
83. Gašpar Kaloper, vodni delegat
84. Đuro Vrcelj, vodnik
85. Momčilo Dobrota

Druga četa

86. Božo Blažević, politički komesar
87. Branko Bulat, komandir
88. Ante Vlahov, zamjenik političkog komesara
89. Ive Junaković, zamjenik komandira
90. Mate Antubor, vodni delegat
91. Dušan Grčić, vodnik
92. Anđelko Perišić, vodni delegat
93. Ante Kitarović
94. Filip Cudina, vodnik
95. Dušan Bukarica, desetar
96. Rafael Matković, ekonom
97. Jovo Tišma

Treća četa

143

98. Stevan Bjedov, politički komesar
99. Marinko Rak, komandir
100. Gojko Bezbradica, zamjenik političkog komesara
101. Jakov Calić, zamjenik komandira
102. Ivo Santić, vodni delegat
103. Mate Vlaić
104. Milivoj Luša, vodni delegat
105. Ante Rodić

Treći bataljon – Stab

106. Petar Radević, komandant
107. Vlado Viskić, politički komesar
108. Jerko Kovačević, zamjenik političkog komesara
109. Gojko Ujdurović, zamjenik komandanta
110. Martin Srzić, intendant
111. Božo Miošić, kurir

Prva četa

112. Stipe Milošević, politički komesar
113. Branko Veža, komandir
114. Mirko Vuković, zamjenik političkog komesara
115. Juriša Božić, zamjenik komandira
116. Miljenko Sutić, vodnik
117. Božo Morotin, vodni delegat
118. Jozе Ostojić, vodnik
119. Dragan Kaštelančić, vodni delegat
120. Milutin Prnjak, vođa mitraljeza
121. Marko Mustapić
122. Ivan Konić, vodni delegat mitraljeza
123. Marija Domandžić

Druga četa

124. Marin Puharić, zamjenik političkog komesara
125. Josip Potočnik, komandir
126. Gajo Mršić, vodni delegat
127. Ivan Kovačević, vodnik
128. Ante Brajković, vodni delegat
129. Josip Glavina, vodnik
130. Ljubo Grubiša, ekonom
131. Cedo Jurišić
132. Damjan Roščić, desetar
133. Mijo Zidić, vodnik
134. Ivo Puharić, desetar
135. Petar Letica
136. Andrija Fistanić, desetar
137. Maro Mate Hristić

Treća četa

138. Ante Grčić, politički komesar
139. Ante Beroš, komandir
140. Josip Gojak, zamjenik političkog komesara
141. Džafer Nuhić, zamjenik komandira
142. Ivan Dugandžić, vodni delegat
143. Mirko Franić, vodnik
144. Branko Visković, vodni delegat
145. Petar Popić, vodnik
146. Mate Ujdur, vodni delegat
147. Bariša Cepo, vodnik
148. Stipe Grgasović, desetar
149. Ante Paunović
150. Ante Paunović, vodni delegat
151. Ivan Andrijašević, vođa mitraljeza
152. Anđelka Radelić

Četvrti bataljon – Stab

153. Srećko Reić Petica, komandant
154. Niko Repanić Gandi, politički komesar
155. Spiro Orlandić, zamjenik komandanta
156. Andro Kovačević, zamjenik političkog komesara
157. Ivan Bradarić, intendant
158. Marin Dumanić, zamjenik intendanta
159. Ivan Barčot, referent saniteta
160. Frane Kačunić, zastavnik
161. Josip Perčić, kurir
162. Ivo Šavić, kurir
163. Ante Mijalić, kurir

Prva četa

164. Mate Bušić, zamjenik političkog komesara
165. Ante Lokas, politički komesar
166. Ante Josipović, komandir
167. Žarko Simun, vodnik
168. Mirko Serbo, vodnik
169. Žarko Mandić, desetar
170. Tomo Kokan
171. Anton Albert
172. Frano Mardešić
173. Roza Bilić
174. Gvido Lučić, desetar
175. Ivan Modrić Glavar, vodni delegat

Druga četa

176. Roko Vlahov, politički komesar
177. Ante Radić, komandir
178. Zdenka Delipetar, zamjenik političkog komesara

179. Ivan Poduje Dani, zamjenik komandira
180. Ivan Despotović, vodnik
181. Roko Radišić, vodni delegat
182. Nikola Samardžić
183. Nikola Milanković, desetar
184. Nikola Dragojević Silo
185. Stevo Vujinić
186. Ivo Tranfić
187. Juraj Vitalić

Treća četa

188. Mirko Kutleša, politički komesar
189. Marko Lagator, komandir
190. Petko Bulović, zamjenik komandira
191. Mirko Despotović, vodnik
192. Karlo Radić, vodni delegat
193. Stipe Buljan, vodnik
194. Cvetko Bilas, vodni delegat
195. Jerko Jelaska, desetar
196. Stipe Grubiša, desetar
197. Ivo Rubeša
198. Duje Božić
199. Vlado Kapić, desetar
200. Ilija Zubac
201. Štipan Buljan
202. Nedeljko Juračić

U brigadi je tada bilo 205 članova KPJ.

*

U rejonu sela Rostova i Sebešića jedinice brigade ostale su do kraja januara 1943. godine i izvele nekoliko značajnih akcija u dolini rijeke Lavše. Početkom januara likvidirano je neprijateljsko uporište u Busovači. Uništeno je nekoliko objekata i porušena željeznička pruga na nekoliko mjesta i cesta južno od Busovače. Zaplijenjene su veće količine obuće, što je bilo značajno, jer je ovim ublažen problem obuće u brigadi.

Bataljoni su izveli akciju na neprijateljsko uporište Vitez. Uspjelo im je da likvidiraju neprijateljsku posadu na desnoj obali rijeke Lašve, ali nisu uspjeli da likvidiraju posadu u željezničkoj stanici, na lijevoj strani rijeke. Za napad na željezničku stanicu trebalo je gaziti rijeku. Zbog toga što je vladala jaka hladnoća, te bi se gaženjem rijeke borci posmrzavali. Stab brigade je odustao od daljnjeg napada i odlučio da se bataljoni povuku u sela Rostovo i Sebešić.

Jedinice brigade izvele su uspješnu akciju na željezničku stanicu Bila sjeverozapadno od Viteza. Likvidirana je posada stanice i porušen jedan željeznički most.

Izvršeno je nekoliko akcija u selima južno od Travnika (Stojkovići, Rankovići i Bučici). Cilj ovih akcija je bio likvidiranje ustaških uporišta. Održavani su politički zborovi sa stanovništvom sela, u kojima su selja-

cima objašnjavani ciljevi narodnooslobodilačke borbe. Raskrinkavana je ustaško-četnička politika. Gdje su postojali uslovi, organizovana je narodna vlast. U akciji u selu Stojkovići zapaljena je zgrada opštine, u selima Rankovići i Bučići zapaljene su žandarmerijske stanice. Žandari i ustaše iz sela pobjegli su u Travnik.

U noći između 21. i 22. januara ponovljen je napad na Busovaču i Vitez. U međuvremenu neprijatelj je u ta uporišta dovukao pojačanja. Na desnoj obali Lašve, u Vitezu, zauzeta je žandarmerijska kasarna i zgrada šumske uprave, koje su poslije toga zapaljene. Zatim su čete krenule u napad na željezničku stanicu Vitez koja je bila glavni objekat napada. Neprijatelj je dobro organizovao odbranu i izgradio bunkere oko same stanice. Da bi se mogao izvršiti napad na željezničku stanicu, trebalo je gaziti Lašvu. Jedinice bataljona prešle su na lijevu stranu rijeke i izvršile napad na stanicu i pogon za impregniranje željezničkih pragova, ali prvi napad nije uspio, jer su Nijemci pružali snažan otpor iz stanice i mitraljeskom vatrom odbili juriš jedinica brigade. S obzirom na to da su borci gazili rijeku i bili mokri, prijetila je opasnost od smrzavanja, a izgledi da se zauzme stanica bili su minimalni, te je zbog toga štab brigade naredio povlačenje bataljona.

U noći između 23. i 24. januara jedinice 4. bataljona izvršile su jednu akciju sa ciljem razoružanja ustaške milicije u selima sjeverno i sjeveroistočno od Gornjeg Vakufa. Kada su se partizani pojavili na području Gornjeg Vakufa, na njih je krenulo 700 ustaša i milicionera. U selu Zdrinčici ustaše su iznenadile jednu četu 4. bataljona, koja je u toj neravnoj borbi sa nadmoćnijim snagama neprijatelja izgubila sedam i zarobljena su joj tri borca.³³⁾

U prvoj polovici januara 1943. u vremenu priprema i održavanja partijske konferencije u brigadi se pojavio tifus. Veliki broj partijsko-političkih rukovodilaca i ostalih članova Partije obolio je od tifusa, od kojih dobar broj boraca i komandnog kadra bio je izbačen iz stroja. Bilo je i ne koliko smrtnih slučajeva. Prvi je umro od tifusa Petar Mijakovac, komandir 2. čete u bataljonu. Sve to je umnogome umanjilo rad partijskih organizacija i negativno uticalo na udarnu snagu brigade.

Tifus se brzo širio u jedinicama brigade i zbog toga što je sanitetski kadar bio nedovoljno stručan i bez iskustva za borbu na suzbijanju tifusa, kao i zbog pomanjkanja partizanskih buradi, a i ne mali broj boraca nemarno se odnosio prema ličnoj higijeni, što je sve pogodovalo da se tifus brzo širi.

®) Velika Župa, Lašva i Glaž u Travniku pod T. brojem 42 od 23. januara 1943. godine predložila je Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH Zagreb da se preduzmu obimnije mjere protiv partizana (Arhiv VII, fond NDH, k. 18, f. 137, reg. br. 10/1-38).